

egy arcképet és egy babérágat abból a koszorúból, melyet a függetlenségi párt vitt ki a koporsóra.

Szinte hihetetlen, hogy ez a gazdag, forrongó lélek is lecsendesedett, hogy a nemes érzésekkel telt szív is megszűnt dobogni. De az idők teljessége betelt s életét egy 1910-ben kiállott súlyos betegség és az iskolájától 1912-ben bekövetkezett fájdalmas megváltása is lehervasztotta. Élte végét azonban besugározta a tanítványi és baráti hűség olyan megható megnyilatkozásai, melyre példát csak azok élettörténetében találunk, kik mint ő, nagyok voltak a szeretetben.

Mikor ma végigtekintek a háború borzalmaitól és dicsőségétől felizgatott nemzeten és az ő lángoló, lobogó érzelmeire gondolok, szinte megnyugvással látom, hogy már elpihent. Mit kellene neki szenvednie most, mikor két hazáért, mikor az egész emberiségért vérzenék a szíve!

SEBESTYÉNNÉ STETINA ILONA.

A TANKÖNYVENGEDÉLYEZÉSRŐL.

— Felolvasás a M. Pædag. Társaságban 1915 április 17-én. I. közl. —

Kényes és sokfelé elágazó kérdéshez óhajtok a következőkben hozzászólni; oly kérdéshez, melyről a nagy nyilvánosság előtt ritkán esik szó, melyet csak magánbeszélgetésekben szoktak tárgyalni a közvetlenül érdekeltek. A személyes vonatkozásai miatt kényes kérdésel minden esetre óvatosan kell bánni s e tekintetben a legnagyobb igyekezetet fogom kifejteni. Ez azonban semmiképen sem fog megakadályozni abban, hogy amit igaznak és az ügy érdekében állónak tartok, minden tartózkodás nélkül ki ne mondjam. Fejtegetéseimből ki fog tűnni, hogy igaza van a klasszikusnak, mikor azt mondja: *Habent sua fatu libelli.*

Mielőtt fejtegetéseimbe kezdenék, a kérdést körül kell határolnom; mert lehetetlen volna minden oldalára kiterjeszkednem.

A tankönyvek megbírálása, engedélyezése és használatba vétele tárgyában 1896. jun. 8-án 1940. eln. sz. a. kiadott miniszteri szabályzat 6. §-a szerint nálunk a jó, tehát használatba vehető tankönyvnek 1. nem szabad tartalmaznia állam- vagy alkotmányellenes, illetőleg a valláserkölcsi nevelés szellemébe ütköző tanokat, részleteket vagy kifejezéseket; 2. meg kell felelnie az iskola tantervének; 3. meg kell felelnie tudomány, módszer, előadás és terjedelem tekintetében az iskola követelményeinek; 4. nyelvi tekintetben nem szabad kifo-

gás alá esnie ; 5. az azonos rendeltetésű és már engedélyezett tankönyvekkel szemben haladást kell mutatnia és végül 6. kiállítás és ár tekintetében eleget kell tennie a méltányos követelményeknek.

A felsorolt tudományos, methodikai, vallásérkölcsei, iskolaszervezeti, politikai, közgazdasági és eszthetikai szempontok fejtegetéseimben csak annyiban fognak szóba kerülni, amennyiben megállapítást fog nyerni, vajjon az idézett szabályzat érvényességének 20 évi tartama alatt képes volt-e a velük kapcsolatos érdekeket kellő módon megvédeni ; mert ezt a szűkebb körű kérdést szándékozom behatóbban megvilágítani. Előbb azonban rövid és semmiképpen sem teljes áttekintést nyujtok arról, miképen áll a tankönyvengedélyezés ügye a művelt külföldön.

Angliában csak az elemi oktatást tekintik *service public*-nek s csak az elemi iskolai tankönyvek megválogatása nem teljesen korlátlan, amennyiben minden helyi hatóság a maga tetszése szerint választja meg azokat a könyveket, amelyeket az ifjúság kezébe adni akar és e tekintetben mindegyik azt az eljárást követi, amelyet jónak lát. Eszerint Angliában egyöntetű eljárás egyáltalán nincs.

Franciaországban régebben volt bírálati és engedélyezési eljárás, mely azonban idők folyamán teljesen kivetkőzött jellegéből. Az 1880. évi febr. 27-én hozott törvény 4. cikkelye értelmében a *legfőbb közoktatási tanács* véleményt nyilvánít azokról a tankönyvekről, olvasó- és jutalomkönyvekről, melyeknek nyilvános iskolákban való használata eltiltandó. Az idézett törvény életbelépte után a tanügyi administratio egy általános tankönyvjegyzéket dolgoztatott ki, melybe az elismert jóságú tankönyveket ajánlólag beiktatta s a tanároknak szabad tetszésére bízta, hogy a jegyzékbe felvett tankönyvek közül melyiket választják ki. Ez az intézkedés kissé szigorítani akarta a törvénynek nagyon is korlátlan szabadelvűségét, de 1881. év óta a kormány még ettől az enyhe formában megkísérlett irányítástól is elállott és többé semmiféle, még formai kellékhez sem kötötte a tankönyvek kiválasztását.

Minthogy ennek a teljes szabadságnak nálunk is hívei vannak s az Orsz. Közoktatási Tanácsnak 1894. ápr. 16-án tartott ülésében ebben az irányban komoly indítvány is tétetett,* melyet azonban a Tanács az elemi iskolákra nézve majdnem egyhangulag, a középiskolákra nézve pedig 19 szóval 8 ellenében elvetett, hogy a dologból tanulságot merítsünk, lássuk, mire vezetett a nagy szabadság Franciaországban. Ott tehát minden tanár azokat a könyveket használhatja,

* Orsz. Középkisk. Tanáregyesületi Közlöny XXVII. évf. 1893—94. 555—559. lap.

melyek neki tetszenek; sőt az is napirenden van, — elég rosszul — hogy az egymás mellett haladó 4—5 párhuzamos osztály mindegyikében ugyanabból a tárgyból más-más tankönyveket használnak. Ez már az intézet egységes célját veszélyezteti és semmikép sem helyesíthető eljárás, ez már nem szabadság, hanem rendetlenség.*

Ha a formaszerinti tankönyvengedélyezés elejtése Franciaországban nem oly nagy baj, mint amilyen nálunk volna, annak oka abban keresendő, hogy az ő tankönyveik általában jobbak mint a mieink, sőt egyes szakmákban kivétel nélkül kitűnőek. A rossz tankönyv Franciaországban a ritkaságok közé tartozik s kitűnő társai közt egyáltalán nem is tud érvényesülni. A tankönyvíró tudja és érzi, mily kényes és nehéz munkára vállalkozik, amikor tankönyvet ír. Feláldozza rá ereje és tudása javát, évek során keresztül apránként gyűjti a hozzá való anyagot az iskola falai közt, mindennapos munkájában, míg végre rászánja magát arra, hogy a jól megérett művet a lehető legtökéletesebb alakban a tanuló ifjúság kezei közé adja. Nálunk éppen megfordítva áll a dolog; alig van tanár, aki a másnak tankönyvével meg volna elégedve s mindegyik a maga tankönyvéből óhajtana tanítani. Szerencsére nem bír mindegyik kiadót fogni, aki munkáját a könyvpiacra segítené; mert ha ez a csekély körülmény nem volna akadály, akkor tankönyvirodalmunk gazdagsága számbeli tekintetben ijesztő mértékűvé válnék. Volt rá példa, hogy egy fiatal tanárt, aki német nyelvi és irodalmi tankönyvekkel akart a középiskolai tanügynek szolgálni, 3—4 esetben a hivatalos bírálók egész seregének ki kellett afelől oktatnia, hogy ilyen könyveket csak az írhat, aki alaposan tud németül. Egy középiskolai fizikus pedig még most is őrzi padlásán a VII. osztály számára írt vaskos könyvének teljes kiadását, melyet egy, a VIII. osztály számára írt még vaskosabb könyv követett volna, ha a bírálóknak nem az lett volna sajnálatraméltó véleményük, hogy a középiskolában fizika néven nem matematikát tanítunk s hogy a tárgyi hibák hemzsege még nem lehet jogcím arra, hogy könyve a tanulók kezeibe is eljuthasson. Ha mi ezt a jótékonyan lezárt zsilipet a franciák módjára botor fejjel megnyitnók, akkor csakhamar harsogva kellene a *Zauberlehrling*ből idézni, hogy «Besen! Besen! seid's gewesen!»

Olaszországban tulajdonképeni engedélyezési eljárásról csak az elemi iskolákra vonatkozólag lehet szó s ezt az 1911. jun. 4-iki, u. n. Credaro-féle törvény állapítja meg. Az iskolába bevezetendő könyvek

* Dr. Fináczy E. A francia középiskolák multja és jelene. Bpest, 1890. 162. lap. (Bár ez az adat régebbi keletű, de tudtommal ma sincs máskép.)

javaslatba hozatala a tanítók joga, mely jog szorosán csatlakozik a tanítói felelősséghez s azt a szabályzatban körvonalozott némi megszorításokon kívül semmi más nem korlátozza. Ha a tanító bejelentése oly könyvre vonatkozik, melyet az illetékes hatóság megelőzőleg már approbált, akkor a tanulmányi felügyelő a bejelentést egyszerűen tudomásul veszi; de ha új tankönyv bevezetéséről van szó, akkor azt megvizsgálás céljából a tartományi iskolatanács elé kell terjeszteni. Ennek a bizottságnak határozatait a tanulmányi felügyelő minden évben szeptember 30-ika táján közli a tanítókkal.

A tartományi tankönyvbíráló bizottság tagjai: a kir. tanulmányi felügyelő mint elnök, valamely állami főiskola pädagogiatanára, ilyennek hiányában egy középiskolai tanár s egy kir. tanfelügyelő. Ez utóbbi két tagot a kormány küldi ki. Ezeken kívül egy iskolaigazgató, akit a tartomány főhelyének igazgatói közül a polgármester jelöl ki s végül a tartomány tanítói közül egy, akit a kir. tanulmányi felügyelő választ ki. Ezek a bizottságok az eléjük terjesztett könyveket megvizsgálják s minden egyes könyvre nézve hozott határozatukat rövid jelentésbe foglalják. Ezeket a jelentéseket az engedélyezett könyvek jegyzékével együtt fölterjesztik a miniszterhez.

A vizsgálatnak úgy a könyv alakjára, nyelvezetének tisztaságára és tetszetősségére, a tantervben körülírt tartalmára, valamint nevelő és didaktikai értékére kell kiterjeszkednie. A könyv semmiben se lépje túl a tanulók értelmi fejlettségét és tudásuk fokát. Minden olyan könyv, mely az iskola békéjét megzavarhatná, kizárandó.

Minden tartomány engedélyezett tankönyveinek jegyzéke a praefectura hivatalos lapjában közöltetik s így mind a tanfelügyelőknek, mind a községi hatóságoknak tudomására jut. Ezek aztán közlik a tanítókkal. Az engedélyezett új tankönyvek jegyzékével együtt a korábban engedélyt nyert könyvek jegyzéke évről-évre kiadatik s a miniszter október havában az ő hivatalos közlönyében közreadja az összes tartományok engedélyezett könyveinek jegyzékét. A bizottságok határozatait ellen a miniszterhez lehet föllebbezni, ki a Közoktatási Tanács meghallgatása után a föllebbezés dolgában a lehető legrövidebb idő alatt határoz.

Az approbált könyv kedvezményes állapota nem szól egyszersmindenkorra; de a bevezetett könyv három évig használatban tartandó. Ennek a határidőnek letelte előtt csak akkor lehet tankönyvet változtatni, ha kimutatható, hogy az alkalmazásban levő könyv nem felel meg a tanítás igényeinek. Ebben az esetben a Tanács kellően megokolt javaslatot tesz a tanulmányi felügyelőnek, melyben fel kell sorolnia azokat a pädagogiai okokat, amelyek a változtatás mellett szólnak; rá kell mutatnia a könyv hibáira s a helyébe javas-

latba hozottnak előnyeire. A tanulmányi felügyelő ezt a javaslatot a tartományi bizottság elé terjeszti, amely felőle kellő időben határoz. Az iskolai év folyamán semmiféle könyvváltoztatás nem történhetik. Ha új kiadás alkalmával a szerzők könyveikben lényeges változtatásokat tesznek, akkor a tartományi bizottság ezeket a könyveket újabb vizsgálatnak veti alá. A magániskolákban használt könyvek a miniszteriumnak egy központi bizottságától ellenőriztetnek, amelynek jogában áll az alkalmatlannak talált könyvet kitiltani. Viszont vannak nyomai annak is, hogy a miniszter meghatározott könyvek bevezetését ajánlja, amennyiben azokat követendő mintakul állítja a tankönyvírók elé.

Valamint Olaszország úgy Svájc is legfőképen az elemi iskolák érdekeit tartja szem előtt, még pedig azért, mert ott az elemi iskolai tanulók könyvekkel és taneszközökkel a kantonok költségére láttatnak el s minden kantonnak meg van a saját könyvkiadóvállalata és tanszerraktára. Az ügy kezelése kantonok szerint változik s így nehéz volna róla valamelyes áttekintést nyújtani. Mindössze annyit lehet megjegyezni, hogy általában bizottsági eljárás divik, úgy mint Olaszországban s az egyéni bírálat és felelősség mellőzésével a feladatok szakértőkből álló bizottságokra hárulnak.

A német birodalmat alkotó egyes államok tanügyük intézésében teljes autonómiát élvezvén, a tankönyvengedélyezés ügyében is önállóan intézkednek. Előadásom kiszabott terjedelmét messze túlhaladná, ha az egyes államokon végigmennék. Azért csupán Poroszországra szorítkozom, mely ez ügyet valamennyi között a legrendszerebben intézi, és sok tekintetben a többieknek is mintául szolgál.

Az 1880. évi jan. 12-én kelt rendelet tulajdonképen csak a használatbavétel módozataira szorítkozik, de implicite magában foglalja a bírálati eljárást is. Az eljárás röviden így jellemezhető. Az engedélyezési eljárás megindítása a tanári testületek dolga, amennyiben csakis tankönyvváltoztatás esetében kerülhet a sor arra, hogy egy új tankönyv használatbavétele s így megbírálása és engedélyezése szóba hozassék. Eziránt a tanári testületek az igazgató útján javaslatot tesznek a *Provinzial-Schulkollegium*-nak. Minthogy a javaslat megokolásában ki kell fejteni azokat az okokat, amelyek az eddig használt könyv kiküszöbölését és mással való pótlását szükségessé teszik, hivatkozniok kell azokra az előnyökre, amelyek a javaslatba hozott könyv megválasztására vezettek. Így tehát az új tankönyv, mely eddig még használatban nem volt, mindenkor egy régóta használatban levő, tehát töviről-hegyire kipróbált tankönyvvel hasonlíttatik össze, ami ez eljárásnak igen jellegzetes sajátossága. Minthogy a testület ez eljárást csak akkor indíthatja meg, ha a használatban levő hasonló

tárgyú könyvet kiküszöbölni akarja, ez a körülmény a kezdeményezés lényeges megszorítását jelenti, amennyiben egyrészt megvan minden törekvés arra, hogy a könyvek sűrű csereberélgetése megakadályoztassék, másrészt, különösen oly tárgyak esetében, amelyeknek több képviselője szerepel a tanári testületben, az eljárás megindításához szükséges közmegegyezés csak akkor lesz elérhető, ha a csere előnyéről mindenki meg van győződve, ha tehát valóban haladást jelentő könyvről van szó. Végül az új tankönyvnek tényleg föl kell vennie a versenyt egy kipróbált régi társával; elbírálása sohasem történhet általánosságban, hanem mindig csak egy meghatározott, a használatban már kipróbált, jól ismert könyvvel szemben, amellyel az újat minden tekintetbe veendő szempontból össze kell hasonlítani.

Az engedélyezés fórumai a Provinzial-Schulkollegium és a minisztérium. Az elsők egy-egy tartományra nézve a tankönyvek dolgában bizonyos, a felfogásban, megítélésben szükséges egyöntetűséget biztosítanak, míg a minisztérium az egész országra nézve érvényesíti az intézkedés egyöntetűségét. A miniszteri döntés nem egyeseknek, hanem testületeknek véleményén alapszik, még pedig a tanári testületén és a Provinzial-Schulkollegiumén. Az eljárás nem nyilvános, csupán kedvező eredménye, a tankönyvnek az engedélyezett könyvek sorába való felvétele válik szükségszerűleg nyilvánossá.

Az eljárás részleteire vonatkozólag a porosz kormány 13 évi tapasztalatok alapján 1893-ban részletes utasításokat adott ki a Provinzial-Schulkollegiumok részére. Ez ugyan nem szerves szabályzat, de az ilyent sok tekintetben pótolja. Minket érdeklő elvi megállapítások hiányában velük közelebről foglalkoznunk nem szükséges.

Minden tekintetben legközelebb áll hozzánk Ausztria, mely a multban tanügyünket egyideig intézte s intézményeink és szervezkedésünk szempontjából nekünk gyakran mintaképül is szolgált.

Ausztriában a tankönyvek és taneszközök engedélyezése és használatbavétele nincs egységes szabályzattal rendezve. Az eljárás az 1868. évi március 25-iki törvény 7. §-án alapszik, melynek értelmében a nép- és középiskolákban s a képzőintézetekben csak olyan tankönyvek használhatók, amelyek a tanügy vezetésével és felügyeletével a törvény alapján megbízott szervektől engedélyeztetnek. Az 1869. évi május 14-iki törvény 8. §-a szerint a tan- és olvasókönyvek engedélyezése felől a *Landesschulbehörde* meghallgatása után a cs. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter határoz. Galiciában az engedélyezés joga a *Landesschulrat*-ra ruházottat.

Az idézett törvények életbelépte óta a gyakorlatot számos kormányrendelet állapította meg, amelyek a miniszter megbízásából

1898-ban gyűjtettek össze. A rendelkezések lépten-nyomon rámutatnak azokra a visszaélésekre, amelyekkel szemben a miniszternek fel kellett vennie a küzdelmet s ezért nem csoda, ha köztük sok olyant találunk, amely apró policiális intézkedést tartalmaz. Említésre méltó intézmény Ausztriában a *K. K. Schulbücher-Verlag*, mely mint az állam könyvkiadóvállalata minden más könyvkiadóvállalattal szemben már csak azért is kiváltságos helyzetben van, mert kiadványai minden további engedélyezési eljárás alól mentesíttetek. Azt, hogy a *K. K. Schulbücher-Verlag*-ban megjelenő könyvek milyen előzetes eljárásnak vettetnek alá, nem sikerült megtudnom; de kétségtelennek tartom, hogy szakszerű és szigorú bírálatban részesülnek. A hivatalos könyvkiadóvállalat erősen nyomja a magánvállalatokat, bár a miniszter nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a *K. K. Schulbücher-Verlag* a magánvállalkozást nem kívánja megbénítani. Ha az engedélyezési eljárás menetéről így tiszta képet nem is nyerünk, annyit mégis meg lehet a rendeletből állapítani, hogy a porosz minta szerint szakvélemény, testületi elbírálás és miniszteri engedélyezés a jellemvonásai.

A külföld álláspontját a megelőzőkben csak nagy vonásaiban ismerttettem; részletes tanulmányaimból azonban a következő eredményekre jutottam.

Oly államokban, amelyekben az egyes iskolafajok államilag szerveztetnek s részükre az állam ad ki tanterveket és utasításokat, a tankönyvek használatba vétele még akkor is a közoktatási kormányzat engedélyétől tétetik függővé, ha különben meg volna is a teljes biztosíték arra, hogy az iskola a tankönyvek szabad megválasztása esetében érdekeit a maguk egészében megvédeni tudja. Ugyanis a közoktatási kormány ezekben az államokban is érzi azt a kötelességet, hogy a részéről megalkotott iskolai szervezetek helyes működését biztosítania és ellenőriznie kell. Ez az eset áll fenn oly országokban is, amelyeknek népei nemzeti, vallási, sőt talán politikai tekintetben is nagyrészt egyöntetűeknek tekinthetők.

Ott, ahol akár közművelődési, akár tanügypolitikai, akár állami érdekek az iskolák szigorúbb ellenőrzését követelik, a tankönyvek és taneszközök használatba vételét szabadjára nem hagyják, hanem azt szigorú állami felügyelet alatt tartják. E tekintetben ott, ahol az engedélyezés ügye szabályozva van, a végső döntést és az ügy adminisztrációját mindenütt a miniszter tartja kezében, míg az elbírálás érdemi részét egyes testületekre, a használat ellenőrzését pedig közegekre bizza. Az elbírálás elsőfokon egyéni, amennyiben a szakjelentéseket egyes emberek készítik; de a további fokokon már bizottságokra, testületekre hármlik a felelősség. Az elbírálás irányelvei azonosak azokkal, amelyeket már felsoroltam; az eljárás általában

preventív s csak némely helyen szorítkozik a rosszakkal felismert tankönyvek utólagos kitiltására.

Attérván hazai viszonyaink ismertetésére, legjobbnak vélem, ha az ügy fejlődését rövid történeti áttekintésben mutatom be. A tankönyvek engedélyezése nálunk visszavezethető az 1777. évi és 1806. évi «Ratio Educationis»-okig. A Thun-féle Organisationsentwurf kimondotta, hogy a tanítás csak engedélyezett tankönyv alapján történhetik, az engedélyezést pedig a vallás- és közoktatási miniszternek tartotta fenn.¹

Az alkotmány visszaállítását megelőző időből a helytartótanácsnak 1861. okt. 21-én kelt rendelete érdemel említést, mely szükségből megbízza a tanárok lelkiismeretességében, amennyiben kimondja, hogy «az olyan tantárgyakra, melyekre helyben hagyott tankönyvek még nincsenek, azoknak választása a tanártestületekre bízatik». A felügyeletet a helytartótanács magának tartotta fenn.

Egy ideig az Orsz. Középiskolai Tanáregyesület volt az elbírálással megbízva. 1871-ben felállított az Orsz. Közoktatási Tanács s a tankönyvek engedélyezése erre bízott. A Tanács a benyújtott könyveket szakembereivel megbíráltatta s jelentésük alapján az ú. n. Kis-Tanács testületileg határozott az engedélyezésről.

Ez az eljárás, melyet a tanügyi közvélemény a «középkori» jelzővel illetett, sok elégedetlenségnek, zúgolódásnak adott táplálékot. Főként azt hibáztatták, hogy a Tanács a nyilvánosság teljes kizárásával ítélkezett s ezért az eljárást azzal hasonlították össze, amelyet annak idején a velenceiek tízes tanácsa követett.

Az elégedetlenségnek és zúgolódásnak alapos okai voltak. Egyrészt a Tanács tagjai túlnyomólag olyan egyének voltak, akik a nép- és középiskolák belső szükségleteit saját tapasztalataikból nem ismerték; másrészt a Tanács eljárása sok esetben hibás volt s az ilyen esetek nem voltak alkalmasak arra, hogy az eljárásába vetett bizalmat megszilárdítsák, sőt a Tanácsnak, mint véleményező testületnek tekintélyén is csorbát ejtettek.

A mindinkább erősödő közvélemény a tankönyvbírálati eljárás sürgős módosítását követelte. Különösen az volt az óhajtás, hogy a tankönyveket ne csupán egy, hanem mindenkor két bíráló vizsgálja meg, kik közül az egyik mindenestre egy a gyakorlat terén működő középiskolai tanár, ill. néptanító legyen; szükségesnek tartották azt is, hogy a Tanács bírálati hozassanak nyilvánosságra, már csak azért is, hogy azokból a tankönyvírók s általában a tanügy iránt érdeklő-

¹ Pirchala, A magyarorsz. középiskolák rendje. 1905. I. 337—348. l.

dők okulhassanak s a bírálatokban felszínre vetődő elvi kérdések tisztázhatók legyenek.

A tanügyi közvélemény nyomása következtében a miniszter 1891-ben a Tanács részére új *Ügyrendet* készített, melyben a tankönyvbírálat és engedélyezés módozatait pontosabban körülírta. Az *Ügyrend* 41—44. §-aiban a miniszter elrendelte, hogy ezután az engedélyezésre benyújtott tankönyvek az elnökségi ülésen szavazattöbbséggel megválasztott két bírálónak adassanak ki megbírálás végett. A két bíráló úgy választandó, hogy a megbírálandó könyvvel zsemben teljesen érdekeletlenek, tehát elfogulatlanok legyenek és hogy egyikük mindenestre egy, az illető iskolai fokozaton működő gyakorlati szakférfi legyen.

Ha a két bíráló ítélete eltérő, vagy a szakosztály az egyik bírálatot nem tartja elfogadhatónak, akkor a következő elnökségi ülés a könyvet a bírálatokkal együtt kiadja egy harmadik bírálónak, illetőleg a megfelelő szakosztály bizottságának vagy az elnökség valamelyik tagjának felülvizsgálás és véleményadás végett.

A bírálatoknak nyilvánosságra hozatala elől a miniszter továbbra is elzárkózott, amennyiben az *Ügyrend* 45. §-a szerint a bírálatok másolatai szerzőik neveinek feltüntetésével a tankönyvíróknak, illetőleg jogutódainak megküldetnek ugyan, de azzal a figyelmeztetéssel, hogy a bírálat az érdekelteknek kizárólag magánhasználatra szolgáljon és sajtó útján bármilyen célból való közlésük tilos.

Ezzel megvolt adva a mód arra, hogy a tankönyvíró a bírálaton okulhasson, bár az elvi vitás kérdések eldöntése — egy ilyen alakban amúgy is meddő feladat — továbbra is függőben maradt. A nyilvánosságrahozatal eltiltása egyrészt útját állotta annak, hogy a kedvező bírálat reklámcélokra felhasználtassék; másrészt megakadályoztattak a személyeskedő herce-hurcák, amelyekből az ügyre haszon amúgy sem háramolhatott.

A tankönyvbírálatnak és engedélyezésnek ez a módja sem szüntette meg a panaszokat. Sokan az *Ügyrend* 45. §-át a szerzőkre nézve valóságos szájkosárnak tekintették; mert megtiltotta nekik, hogy esetleg méltatlanul elítélt szellemi termékeiknek a nyilvánosság színe előtt védelmére kelhessenek s műveiknek elfogult vagy rosszakaratú bírálatát megeáfolhassák. A jelzett szakaszt csupán arra valónak tartották, hogy a Tanács bírálóit megvédelmezze az esetleges támadások ellen, ami ellenkezik a *quod uni iustum, alteri aequum* ósrégi elvével.¹

¹ Buza János, «A hivatalos tankönyvbírálat és tankönyvengedélyezés mai rendszere.» O. K. T. K. XXXII. évf. 497—504. lap.

Az Orsz. Közoktatási Tanácsban felmerült, már korábban említett indítvány során a Tanács 1894 ápr. 6-án foglalkozott az engedélyezési eljárással, s ezen az ülésén az úgy kellő előkészítése alapján szóbakerültek a kapcsolatos elvi kérdések valamennyien. Az ülésnek az O. K. T. E. közlönyében közreadott jegyzőkönyvéből a következők tűnnek ki.

Mindenekelőtt az engedélyezési eljárás lét-nemlét kérdésében a következő nézetek álltak egymással szemben.

Akik a tankönyvbírálati eljárást fentartani kívánták, főképen azzal érveltek, hogy a tankönyvek színvonala évről-évre örvedetesen javul, mely javulás a rendszeres bírálat üdvös voltát hirdeti; hogy a meg nem felelő tankönyvek, különösen pedig a népiskolai tankönyvek száma még mindig elég jelentékeny; hogy a tankönyvek használatbavételére hivatott tényezők egynémelyikének szakszerű illetékessége kérdés alatt áll s így a használatbavétel megnyugvással nem bízható reájuk; hogy a szabad verseny általában a rossz tankönyvek elhatalmasodását fogja előmozdítani; hogy csakis a rendszeres bírálat és engedélyezés teszi lehetővé a visszaélések gyors és eredményes megtorlását, sőt sok esetben a politikai szempontból való szoros ellenőrzést is. A szabad könyvhasználat hívei ellenben főleg a középiskolákra való tekintettel arra hivatkoztak, hogy a tankönyvek bírlására épen a tankönyvirodalom színvonalának örvedetes javulásánál fogva ma már nincsen szükség; hogy a hivatalos tankönyvbírlás és engedélyezés, mint a preventív cenzurának egyik neme, ellentétben áll az irodalmi szabadság elvi vívmányaival és bénítólag nehezedik rá sok íróra, kik a hivatalos kritikától idegenkednek; hogy tanári testületünk felelősségérzete, melyet fel kell tételeznünk, úgyszintén tudományos képzettségük ma már elég biztosítékot nyújt a rossz tankönyvek távolltartására; hogy az a kis kockázat, mely a szabad versennyel jár, nem elég ok arra, hogy fentartassék oly rendszer, mely, bár a legszigorúbb óvatossággal megalkotva, föltétlen biztosítékot még sem nyújt a valóban jó könyvek térfoglalására, de viszont a számbavehető közvéleményt sem képes minden irányban megnyugtatni.

Az itt pro és contra felsorolt érvek nem merítik ki a kérdés minden oldalát, s van több közöttük, mely tisztán subiectiv természetű s absolut igazságul nem tekinthető. Minthogy egynémelyikről már a megelőzőkben nyilatkoztam, csupán egy ellenérvet szándékozom itt közelebbről érinteni, mely minden szabadságszerető ember keblében visszhangra talál, s igen általános érvényűnek látszik. Ugyanis az állítatik, hogy a hivatalos tankönyvbírlás és engedélyezés mint a preventív cenzurának egy neme ellentétben áll az irodalmi szabadság elvi vívmányaival és bénítólag hat sok íróra, kik a

hivatalos kritikától idegenkednek. Szerény nézetem szerint a közoktatási kormánynak föltétlenül joga, sőt kötelessége az ország területén fennálló iskolák tankönyveit a maga szempontjaiból ellenőrizni; ezt az ellenőrzést mindenestre bírálatnak kell megelőznie, amelyben kétségtelenül a saját bizalmi embereit fogja a kormány elsősorban meghallgatni. Az eljárás akkor sértené az irodalmi szabadságot, ha a magánvállalkozást megakadályozná. Minthogy ezt nem teszi, mindenkinek szabadságában áll tankönyvet írni, tehát az irodalmi szabadság érintetlen marad. A valóban jó könyv nem tart semmiféle bírálattól, tehát nem kell tartania a hivatalos bírálattól sem. Akit ez az utóbbi feszélyez, annak rendszerint van oka arra, hogy mindenféle bírálatot kellemetlennek tartson. Az ilyen szerzőkre pedig a tankönyvi-irodalomnak szüksége nincsen.

A második, ugyancsak fontos kérdés az volt: *megmaradjon-e a tankönyvek bírálata a Közoktatási Tanács hatáskörében?* Ámbar az összes tárgyalások során mindenfelől élénken megnyilvánult az a kívánság, hogy a Tanács a maga idejét teljesen elvi kérdéseknek szentelhesse s evégből a könyvbírálat kötelezettsége alól feloldassék, mindazonáltal azt a javaslatot, hogy a tankönyvek bírálatát külön e célra szervezett bíráló-bizottság végezze, a Tanács kénytelen volt a vele járó gyakorlati nehézségek megfontolása után elvetni. A határozat nem volt egyhangú, mert 12 igennel 7 nem állott szemben és 8-an nem szavaztak. Mindazonáltal az a felfogás döntött, hogy helyesebb, ha az oktatás menetének és módszereinek felügyeletével megbízott testület kíséri figyelemmel a tankönyvirodalom állapotát is.

A bírálati eljárás mikéntjére nézve a nézetek igen eltérőek voltak. Az Ügyrendben megszabott eljárással szemben a következő kifogások merültek fel: 1. A testületi döntés nem biztosítja eléggé az ítélet szakszerűségét. 2. A hivatalos bírálók nagy számánál és eshetőleg eltérő elvi álláspontjánál fogva nincsen biztosítva a bírálat mértékének folytonossága és egysége. 3. Nincsen megadva a szerzőnek az a lehetőség, hogy a bírálatokkal szemben a maga nézetét kifejezésre juttassa. 4. Nem valósulhat meg a kívánt mértékben a bírálat nyilvánossága.

Az első három kifogás alkalmas berendezkedéssel megszüntethető, amire vonatkozólag meggyőződésem szerint lehet módot találni. A bírálatok nyilvánosságra hozatalának követelése nézetem szerint tisztán a gyöngeségnek jele. Akik ezt fenhangon követelték, nem gondoltak arra, hogy a bírálatnak nem lehet hivatása a tankönyvírók tárgyi és methodikai tekintetben kioktatni; mert annak, aki tankönyvírással foglalkozik, tárgyi és methodikai ismereteit másutt és másképen kellett már megelőzőleg megszereznie. Az sem lehet a

bírálatok közzétételének célja, hogy egy következő tankönyvíró a bíráló szája-izéhez alkalmazza könyvét; mert ha tárgyi és methodikai tekintetben a tankönyvírónak nincs tudományos meggyőződése, akkor munkája amúgy is gerinctelen, olyan, melytől sem tudományos, sem methodikai, sem erkölcsi szemponttól sikert várni nem lehet. Előadásom során majd látni fogjuk, mire vezetett a bírálati eljárás nyilvánossága.

A bírálati eljárás mikéntjére nézve a Tanács két szakosztálya, a népoktatási és a középiskolai, eltérő álláspontra helyezkedett. A népoktatási szakosztály minden szakmára 3—3 tagú állandó bizottságokat kívánt volna szerveztetni, melyek külső szakférfiakkal lettek volna esetről-esetre kiegészítendőek. Minden munkát a bizottság összes tagjai tartoznak átnézni, hogy a hivatalból kirendelt 2 bíráló véleményéhez hozzászólhassanak. Minden elvető határozatot megelőzőleg a szerző is meghallgatandó. A bizottság összefoglaló jelentése, mely a miniszter elé kerül, a szerzővel is közlendő, s módot kell találni arra, hogy a jelentések kinyomattassanak.

A középiskolai szakosztály ehhez a javaslatához a következő okoknál fogva nem járult hozzá. Elsősorban azt legyőzhetetlen gyakorlati és technikai akadályok miatt kivihetetlennek tartotta. Nem tekintve a bizottságok minden egyes tagjának rendkívüli megterhelését, különösen arra történt utalás, hogy a Tanács tagjainak korlátozott száma ily bizottságok kellő szervezésének útját vágja; továbbá, hogy szükséges levén nemcsak a beküldött műveket, hanem a bírálatokat is előzetesen áttanulmányozni, az ügyek elintézése minden bizonnyal késedelemmel járna; végül, hogy az ily intézkedés, mint amely a tankönyvek sorsát minden további ellenőrzés nélkül néhány ember állandó, ítélkezésének szolgáltatja ki, legkevésbé volna alkalmas arra, hogy a közvéleményt csak valamennyire is megnyugtassa. Ennélfogva a szakosztály a tankönyvek bírálatát továbbra is a szakosztály összességének közvetlen hatáskörében kívánja meghagyni, de a következő módosításokkal. A bírálatot mindenkor, tehát nemcsak eltérő vélemény esetén, felülvizsgálás céljából egy tanácstagnak, mint állandó szakelőadónak kell kiadni, aki, miután elvető bírálat esetében a szerző ellenbírálatát is bevárta és áttanulmányozta, összefoglaló jelentést tesz a szakosztálynak, mely azután ennek alapján a tankönyv sorsa felől határoz. Oly kivételes esetekben, midőn a két bíráló kedvező ítéletével a referens elvető ítélete áll szemben, a könyv két új bírálónak volna kiadandó. A szerző meghallgatására és az előadói jelentés közzétételére nézve ez a szakosztály a népiskolai szakosztály nézetéhez csatlakozott.

A negyedik kérdés, amellyel szemben a Tanács állást foglalt, az

új kiadások megbírálásának szükségessége volt. E tekintetben az volt az egyhangú nézet, hogy az új kiadások rendszeres bírálata általában mellőzhető, egyes esetekben azonban elvégzendő. Ezek az esetek: 1. ha a közoktatási kormány eziránt külön intézkedik; 2. ha a Tanács a tankönyv engedélyezését a kifogásolt hiányok pótlásától tette függővé; 3. ha az illető iskolák Tanterve időközben megváltozott és 4. akkor is, ha a könyv új kiadását más szerző készíti el. De bár az engedélyezett tankönyvek új kiadásainak rendszeres bírálata nem szükséges, a kiadók mégis arra kötelezendők, hogy az új kiadásokat is beküldjék a Tanácshoz avégből, hogy a Tanács azokat átvizsgálhassa s ily módon a tankönyvirodalom fejlődésének minden mozzanatát figyelemmel kísérhesse.¹

Valahányszor a Tanács a tankönyvek ügyével általánosságban foglalkozott, mindig felmerült a *revízió* kérdése is. Ez alkalommal a Tanács egyértelműleg azt javasolta, hogy a tankönyvek időről-időre revíziónak vétessenek alá, s hogy az általános revíziókon kívül részleges revíziókat is kell tartani, aszerint, amint a tapasztalat igazolja, hogy valamely iskolanemhez vagy tudományszakhoz tartozó tankönyvek külön vizsgálat tárgyává tétessenek.

A megelőzőekben részletesen ismertettem az Orsz. Közoktatási Tanácsnak 1894. évi állásfoglalását, mert a hangoztatott vélemények majdnem kimerítik a kérdés egész komplexumát s annak minden újabb szönyegrehozatalakor a maguk teljességében ismét és ismét szóba kerülnek.

Az Orsz. Közoktatási Tanácsnak e tekintetben bőséges tapasztalatok állottak rendelkezésére, mert hiszen 25 éven keresztül foglalkozott a tankönyvek bírálatával, s mint az a megelőzőkből is kitűnik, a Tanács összes munkássága majdnem kizárólag ebben az eljárásban merült ki. A Tanács mindenképen szabadulni törekedett a terhes megbízatástól, mely őt más szerves munkálatok kidolgozásában akadályozta, mely miatt semmiféle elismerésben nem részesült, sőt mely miatt folytonos támadásoknak volt kitéve. Ennélfogva teljes erejével közreműködött azon a terven, hogy a tankönyvbírálat ügye másképp rendeztessék s a Tanács hatásköréből kivéttessék.

A miniszter az Orsz. Közoktatási Tanácsot 1896-ban újjászervezte, a tankönyvbírálat és engedélyezés körüli közreműködés alól saját javaslata értelmében feloldotta, s a tankönyvbírálatra és engedélyezésre vonatkozólag új szabályzatot (1896. évi jún. hó 8-án 1940. eln. sz.) bocsátott ki, melyben az eljárás intézését magának tartotta fenn.

¹ Lásd O. K. T. E. K. 1893—94. évf. 558—559. lap.

Ezt az intézkedést megelőzőleg a miniszter 1895 őszén szakbizottságot hívott össze a szabályzat tervezetének elkészítése céljából. A bizottság tervezete, mely nagyjából alapul szolgált a később bekövetkezett döntésnek, indoklásával együtt az O. K. T. E. K. 1895—6. évfolyamában található meg (221—226. lap.). Alig, hogy ismeretessé vált, *Rombauer Emil* azt (u. o. 237—246. lap) részletes bírálatnak vetette alá s helyette más javaslatot készített, mely alapján a bírálatot a tanári testületekre bízta (még pedig kettőre) s ha ezek nem értenének egyet, újabb más két tanári testület véleményét provokálná vagy egy szakember döntéséhez folyamodnék. Az eljárás nyilvánosságát is törekszik intézményesen megvalósítani, de ebben bizonyos korlátozásokat vél szükségeseknek. Javasolt eljárása rendkívül nehézkes, s ha az ügyeket eszerint intéznék, mindegyikből egy-egy tengeri kígyó válnék. Ugyanabban az időben (1895 nov. 16-án) *dr. Heinrich Gusztáv* olvasta fel és okolta meg a maga javaslatát a Magyar Pädagogiai Társaság ülésében (lásd O. K. T. E. K. 1895/6-ik évf. 246—247. old.), amely javaslatban jelenleg érvényben levő szabályzatunk alapelveit ismerhetjük fel. Az ügyhöz, mielőtt döntésre került volna a sor, többen hozzászóltak; így *Balogh Péter* (A tankönyvek bírálata és engedélyezése u. o. 257—261. lap); a tanáregyesület kassai kerületi köre (u. o. 262—265. lap), *dr. Pruzsinszky János* (A tankönyvengedélyezés, u. o. 265—266. lap), *Bartos Fülöp* (A tankönyvbírálat kérdéséhez, u. o. 273—275. l.), *Körösi Henrik* (Tankönyvbírálat, u. o. 275—276. l.), *dr. Bozóky Endre* (A tankönyvengedélyezés kérdéséhez, u. o. 276—278. l.) és *Rajner Ferenc* (Összefoglaló észrevételek, u. o. 278—283. lap.). Egészen tekintélyes okmánytár ez, melynek feldolgozása azonban messze túlhaladná a munkálatom elé szabott határokat, de érdemes munka volna. Ha változtatásokra kerül majd a sor — s ezt igen sokan nemcsak reménylik, de kívánják is — akkor időszerű dolog lesz a felszínre került, sokban igen ellentétes nézetek és felfogások egybeállítása.

BOZÓKY ENDRE.